

КЊИГА АЛЕКСАНДРА МЛАДЕНОВИЋА О ИСТОРИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Познати београдски издавач „Чигоја штампа“ објавио је недавно књигу *Историја српског језика. Одабрани радови* (Београд, 2008, 535 стр., са 31 прилогом) академика Александра Младеновића.

Књига коју приказујемо садржи углавном већ раније штампане радове нашег аутора у појединим публикацијама, који су за ову прилику разврстани по тематском хронолошком реду а не по времену када су штампани. Радови објављени у књизи која је пред нама тичу се решења неких питања из историје српског језика, „почев негде од времена после досељења наших предака на Балканско полуострво па закључно с првом половином XIX века“ (предговор).

У складу са овим своју књигу аутор и почиње од периода досељавања Срба на Балканско полуострво, при чему се ослања на резултате истраживања Павла Ивића, по чијим речима су Словени долазећи са севера избили на византијску границу, на Дунав, и прешли ову реку у две групе: прва, западно од Ђердапа (данашњи Срби, Хрвати, Словенци) и друга источно од Ђердапа (данашњи Бугари, Македонци). Западнојужнословенску и источнојужнословенску групу раздваја низ језичких особина чији је знатан број изузетно густо концентрисан у једној зони. Овај сноп изоглоса протеже се правцем север–југ: од Дунава у околини Видина преко предела око Београдчика, Берковице, Брезника и Радомира, околина Ћустендила, а затим скреће на запад од овога града према српско-бугарској државној граници. Састав поменутог снопа изоглоса, по П. Ивићу, чини 39 језичких особина, од којих ћемо овде поменути само неке: а) на западу два стара полугласника развила су се у један (ь, њ > ѓ) који се понегде сачувао, али је чешће дао *a/ä* (*гѣн, сѣн*), док се на истоку чува разлика двају полугласника (бугарско *ген, сѣн*); б) на западу је наставак *-ia* у генитиву (акуз.) једн. мушког и средњег рода

заменичко-придевске промене, док се на истоку чува старо *-īo* (срп. *њеīа* : буг. *неīо*); в) прво лице мн. презента на западу има наставак *-мо*, док је на истоку *-ме* или *-м* (срп. *īпресемо*, *īледамо* : буг. *īпресем*, *īледаме*), и др. (стр. 13–17). У вези с тим аутор говори о једној врло важној особини – промени почетног **въ-*. Ова група са slabим полугласником развила се у *у-* (*въноукъ* > *унук*) „и то у времену док је српски језик још разликовао оба полугласника (ѡ, ѡ) наслеђена из прасловенског језика“ (стр. 18). Ова позициона измена остварила се много пре прве фазе измене вокалског система српског језика (пре краја X и почетка XI века).

Једно од питања које се при проучавању овог периода намеће изучаваоцу јесте када су Срби примили словенску писменост. На супрот мишљењу да су Срби са примањем православља истовремено примили и писменост, аутор сматра да треба раздвојити покрштавање Словена од процеса примања словенског богослужења и словенске писмености. Срби су могли примити словенско богослужење на старословенском језику а истовремено и словенску писменост током X или почетком XI века, тј. најкасније до краја Самуилове државе (1014) односно његових наследника (1018), јер су и политички, културни и историјски услови тада били најповољнији. Познато је да је Рашка својим већим делом улазила у састав Самуилове државе заједно са јужним српским земљама, где је, по некима, могла постати српска редакција старословенског језика. Срби су, како истиче аутор, могли примити словенско богослужење на текстовима писаним преславском ћирилицом, те отуда и у раној српској ортографској пракси имамо знак ѡ.

Старословенски језик у богослужбеним текстовима преко којих су Срби примили словенско богослужење претрпео је одређене измене на фонолошком плану. Ови текстови почели су да се србизирају, односно да се изговарају у духу српског народног језика и тиме је, природно, дошло до формирања српске редакције и до стварања првог црквеног и књижевног језика код Срба – српскословенског, чија се употреба и стабилизација остваривала у вековима који су наилазили.

Као једна од одлика српскословенског језика, нашег старог књижевног, писаног језика, јесте успостављање „јаког“, изговорног полугласника на месту некадашњег „слабог“. Настанак ове особине академик А. Младеновић везује и за правописни и за изговорни момент истичући да је она формирана доста рано, убрзо после примања

код Срба словенског богослужења и словенске писмености (крај X – почетак XI века) и полако се учвршћивала у српскословенском језику. Познато је да у српскословенским примерима *дњь*, *сьнь* имамо изворно јак полугласник који је био одлика и српског народног језика. Насупрот томе, српскословенски примери типа *внѡукъ*, *множьство* у српском народном језику изговарали су се *унук*, *мноштво*. Српскословенски језик као црквени и књижевни језик није могао, како аутор истиче, да допусти толики степен фонетског језичког посрбљавања и правописног удаљавања од традиционалног црквеног. Решење се нашло у следећем: без измене правописне форме ту је успостављен изговорни полугласник, те се према примерима *дњь*, *сьнь* (који су се изговарали *дѣн*, *сѣн* и у српском народном и у српскословенском језику) почели и *внѡукъ*, *множьство* да се изговарају *вѣнук*, *множѣство* (стр. 49–51). Од XV века када је у већини народних говора у Србији дошло до вокализације полугласника у *a*, та фонолошка промена је захватила и полугласник у српскословенском језику. Тако формиран, српскословенски језик био је врло дуго (све до половине XVIII века) у употреби у Српској православној цркви, а истовремено значи и у српској писмености, односно у текстовима богослужбеног и богословског, али и световног карактера каква су на пример житија, биографије српских светитеља и владара. Старе српске штампане књиге, које су настале у периоду од 1494. до 1638. године, такође су писане и објављиване на српскословенском језику, који је до тада већ увелико био стабилизован. Екавизам као основна особина тог нашег старог српског црквеног и књижевног језика одликовала је, наравно, и те штампане књиге.

Академик А. Младеновић бавио се и питањем постанка наставка *-ѣ* генитива множине именица у српском језику. У тумачењу ове појаве пошао је од мишљења В. А. Дибоа да је у прасловенском језику наставак *-ъ* и *-ь* у генитиву множине био дуг, ненаглашен или наглашен. У прасловенском језику дошло је до скраћивања финалних дужина тј. до скраћивања крајњег дугог неакцентованог *ъ/ь*, те је овај процес захватио и наставак у генитиву множине именица. Тај процес, међутим, није се огледао код свих именичких врста. Новина Александра Младеновића у прилазу овој теми јесте у томе што он сматра да опште скраћивање финалних ненаглашених дужина у прасловенском језику, „односно у оном његовом делу из којег ће се касније развити српски језик, није морало обухватити оне случајеве где су постојали *морфонолошки* разлози за њено нескраћивање:

нпр. ном.–акуз. једнине *gǫkъ, *klǫnъ према генитиву множине *gǫkъ, klǫnъ“ (стр. 131). По А. Младеновићу до скраћивања ненаглашеног дугог наставка у генитиву множине долазило је у оним примерима где језик није имао потребе за увођењем морфонолошких односа, нпр. *žēnъ > *žēnъ, *sēlъ > *sēlъ, *rōljъ > *rōljъ (стр. 131–132). У српском језику у генитиву множине именица сва три рода употребљавала су се два наставка – стари -ъ дуги наглашени и дуги ненаглашени и нови -Ø. Временом, код већине представника штокавског наречја усвојен је полугласнички наставак који се негде од XV века фонетски мењао у -a/-a^e (стр. 132). Према томе, „наставак -a/-a^e у генитиву множине именица, као континуант старог полугласничког наставка у овом падежу представља, заправо, архаичну, а не иновациону особину“ (стр. 132).

Наставак генитива множине именица (по пореклу стара особина) почео је из српског народног језика да продира и у српкословенски, па се често у споменицима обележавао са удвојеним танким јером (-ъъ) или дебелим јером (-ъъ).

У једном броју рукописних књига писаних српкословенским језиком током XIV века налазимо, поред традиционалног слова њ, и знак њ. Полазећи од ставова В. Мошина и О. Недељковић, наш аутор ову појаву посматра у ширим културним околностима и везује је такође за ондашња позната духовна струјања „када се код Срба и Бугара приступило проверавању, ревизији и исправљању садржине богослужбених књига, стварању њихових нових словенских превода полазећи од најаутентичнијих грчких оригинала чије су колевке биле, наравно, манастирска средишта на Светој Гори“ (стр. 94). То време (XIV век) по речима аутора карактерише повезаност српске и бугарске писмености, која је била у складу и са општом културном и политичком повезаношћу. „У српском писању појавило се слово дебело јер (ъ) у оној њејовој функцији која се оілега у њексѡвима који рејрезенијују ѡравојисну реформу бујарској ѡајријарха Јевѡимија, тј. у обележавању изговорног полугласника [...] у одређеним положајима у речи. Идентичност ове функције слова дебелога јера (ъ) у тадашњем бугарском и српском ѡравојису била је условљена (а њено спровођење у пракси олакшано) чињеницом [...] да су српски и бугарски народни и црквени и књижевни језик имали један изѡворни ѡлоујласник у својим тадашњим вокалским системима, који је обележаван једним словом: дебелим јером (ъ)“ (стр. 96).

Током XVII и почетком XVIII века језичка ситуација код Срба одликовала се је и даље употребом српкословенског и српског на-

родног језика. Српскословенски језик био је језик на којем се писало (богослужбени и световни текстови), читало и појало. Српски народни и разговорни језик у овом периоду такође се је употребљавао и у писаном виду (пословна писма, преписка и др.).

Познато је да се двогодишњи рат између Аустрије и Млетачке Републике с једне, и Турске с друге стране, завршио Пожаревачким миром (1718. г.). Тим споразумом у састав Аустрије ушао је један део Србије заједно са Београдом и са београдском епархијом, на чијем је челу тада био митрополит Мојсеј Петровић. У тим новим политичким и друштвеним околностима митрополиту М. Петровићу убрзо је постало јасно да је Србима запретила опасност од унијаћења и да је опстанак српског православља доведен у питање. Стога се он обраћа руском цару Петру Великом и моли га за духовну помоћ Српској православној цркви и Србима. Опште је познато да је резултат овог настојања митрополита Мојсеја Петровића било оснивање „славенске школе“ у Сремским Карловцима (1726) као и преузимање (за потребе Српске православне цркве) рускословенског језика место дотадашњег традиционалног српскословенског. Све то имало је, пре свега, један циљ: учвршћивање православља на српским просторима и спречавање унијаћења Срба.

И како аутор истиче, тешко да је београдски митрополит Мојсије Петровић и могао слутити какву ће корисну улогу имати рускословенски језик „у развоју српског књижевног језика новијег времена на народној основи“ (стр. 180). Напуштање српскословенског језика и прелажење на рускословенски вршило се, по речима академика А. Младеновића, свесно и намерно. Ова смена једног језика другим остваривала се у свакодневној пракси потискивањем српскословенског језика и његовим постепеним замењивањем рускословенским и то у периоду од 1726. године па до средине XVIII века. „Неразумљивост рускословенског условила је снажан продор српског народног језика (углавном шумадијско-војвођанског дијалекта, наравно код Срба екаваца) у писане и штампане текстове са световном тематиком, намењене ширем кругу читалаца и слушалаца“ (стр. 212). У другој половини XVIII века у складу са захтевима новог времена (епоча Просвећености), шира неразумљивост рускословенског допринела је стварању новог типа књижевног језика код Срба – славеносрпског. Славеносрпски језик настао је као одређена историјска неопходност и био је више деценија – друга половина XVIII и прва половина XIX века – језик писане културе

српског народа а на њему су и штампана многа дела световне садржине. Славеносрпски језик је од самог почетка био отворен према српском народном језику што је временом прерасло у сталан процес србизирања уношењем црта екавског шумадијско-војвођанског дијалекта. Тај процес, који је започет много раније (З. Орфелин, Ј. Рајић, Ј. Мушкатиновић, В. Ракић, С. Стратимировић и др.), доживео је своју пуну афирмацију појавом Доситеја Обрадовића. У свом чувеном *Писму љубезном Хараламџију* (1783) Доситеј је, што је добро познато, изнео захтев да за Србе треба писати народним језиком. Држећи се овог начела, Доситеј је своје књиге (све су световне садржине!) писао истим типом књижевног језика на народној основи с већом или мањом употребом славенизама. Својим делима, која су била прештампавана и читана, он је био узор многим славеносрпским писцима за писање, како П. Ивић истиче, *госиџејевским* књижевним језиком. Славеносрпски језик током свог постојања одликовао се је *сѣталним, конѣиннуираним ѣроцесом своѣ власѣиѣиѣоѣ ѣосрбљавања*, што је током XIX века довело до формирања српског књижевног језика на народној основи и до стабилизовања његовог екавског изговора (стр. 197).

У вези с тим појавила се и потреба за писмом тога језика, то јест за реформом ћирилице. Почети те појаве везују се за делатност Захарија Орфелина, а касније и других аутора (Емануил Јанковић, Стефан Стратимировић, Лукијан Мушицки, Павле Соларић и др.) – све до појаве Саве Мркаља (*Сало дебелоја јера либо азбукойошрес*, Будим, 1810. г.). По речима академика А. Младеновића, азбучна реформа Саве Мркаља представљала је револуционарни чин јер до њега нико није тако радикално и успешно реформисао српску ћирилицу, те га и сматрамо првим модерним реформатором (стр. 254). Добро је познато да је Вук Карацић прихватио Мркаљеву реформисану ћирилицу и два пута је мењао (1814. и 1818. г.) оценивши високо рад овог свог претходника: „Ја сад овде, имајући за намјерење успјех серпскога књижества, не могу друге азбуке употребити него Меркајилову, јербо за серпски језик лакша и чистија не може бити од ове“ (стр. 258–259).

Упркос мишљењу да је Вукова ћирилица била забрањена у Србији, А. Младеновић је показао да није тако већ да су само три слова била забрањена (стр. 473–481). Наиме, познато је да су основу Вукове реформисане азбуке 1818. г. чинила шест слова: *ћ, њ, џ, љ, њ, ј*. Књажевско-српска канцеларија је 22. децембра 1832. г. објавила

забрану штампања књига с Вуковим словима *љ, њ* и *ј*, јер су она, за разлику од *ћ, ђ, и* која нису била забрањена, била нова и неуобичајена за ондашњу штампану ћирилицу.

Од славеносрпских писаца који су се залагали за даљу србизацију славеносрпског књижевног језика (тј. доситејевог књижевног језика), академик А. Младеновић посебно издваја Вукове савременике и претходнике Стефана Живковића (*Телемак*, Беч, 1814) и Димитрија Исајловића (*Историја шрџовине*, Беч, 1816). Њихово схватање о народном карактеру српског књижевног језика, као и практично служење њиме, има посебан значај за историју српског књижевног језика.

И како аутор ове књиге посебно наглашава, славеносрпски језик се од самог почетка до краја одликовао процесом властите србизације, који је започет знатно пре Вука Караџића, а што је ишло у прилог реформи српског књижевног језика коју је Вук спроводио и што је довело до стварања српског књижевног језика екавског изговора.

На крају још једном подсећамо да књига која је пред нама представља одабир радова који су настајали током 40 и више година ауторовог бављења историјом српског народног и књижевног језика. Прилози који су се нашли у овој књизи управо су они у којима налазимо одговоре или могућа решења за врло важна питања из историје српског народног и књижевног језика у периоду од досељавања Срба на Балкан, примања словенског богослужења и словенске писмености и стварања првог српског књижевног језика – српкословенског, па све до средине XIX века. Овом својом књигом академик Александар Младеновић је пружио садашњим и будућим изучаваоцима српског народног и књижевног језика не само одговоре већ и подстицај на истраживања у овој области. Надамо се да ће *Историја српског језика* академика Александра Младеновића бити незаобилазна литература за све који су заинтересовани за језичку прошлост Срба.

Београд

Јасмина Недељковић